

LEONARDA HUNTPICHLERA NÁVOD KE KÁZÁNÍ KŘÍŽE PROTI ČESKÝM KACÍŘŮM*

PAVEL SOUKUP

LEONARD HUNTPICHLER'S INSTRUCTIONS FOR THE PREACHING OF THE CROSS AGAINST BOHEMIAN HERETICS

This article deals with instructions for preachers authored by the Viennese Dominican Leonard Huntpichler. In 1467, Huntpichler sent to the chaplain of Reinprecht von Walsee a letter where he formulated instructions regarding the preaching of a crusade against heretics in Bohemia. The contribution includes an edition of the historical document, clarifies the historical circumstances in which it was written, and presents some ideas about the form which preaching guided by these instructions may have taken.

Keywords: Hussite Wars – crusade – preaching – Austria

Kdo se zdráhá vydat do boje s kacíři, vylučuje se tím z říše lidí a stává se démonem. Toto překvapivé tvrzení čteme v krátkém dílku vídeňského dominikána Leonarda Huntpichlera *Ad predicandum crucem*. Text psaný formou dopisu kaplanu Achaciovi obsahuje v dochované podobě dvě série článků podávajících náměty ke kázání proti českým heretikům. Jedná se o pozoruhodné svědectví o praktické stránce křížácké kampaně. Z 15. století máme sice zachováno několik instrukcí vydaných příslušným legátem pověřeným koordinací kruciáty, a to i z kampaní proti husitům. Ty se však drží spíše v obecnější, často i organizační rovině. Pokyny, jak o válce s kacíři mluvit přímo k lidem, jsou poměrně vzácné. Podobně výjimečné jsou i doklady komunikace na nižších úrovních křížáckého aparátu, než jakou zachycuje korespondence mezi legátem a biskupy dané provincie, případně mezi biskupem a duchovenstvem jeho diecéze. V našem případě se jedná o neformální, takřka přátelské rady zkušeného dominikána prostému kaplanovi, jemuž připadl úkol kázat kříž. Přestože autor byl profesorem teologie, text nese stopy poměrně značné vulgarizace, jak ostatně naznačuje už teze citovaná v úvodu. Spisek bezesporu patří do kontextu bojů s českými vojsky v 60. letech 15. století. Konkrétní okolnosti zasluhují podrobnějšího ohledání.

Leonard Huntpichler pocházel z tyrolského Brixenu im Thale (odtud i latinská forma jeho jména Leonardus de Valle Brixinensi). Studoval ve Vídni a po nějaký čas také v Lipsku; roku 1426 dosáhl mistrovského gradu na vídeňské artistické fakultě. Následně sloužil jako správce katedrální školy v jihotyrolském Brixenu (am Eisack). Nejpozději roku 1439

* Tento článek vznikl v rámci projektu Grantové agentury České republiky P405/12/G148 „Kulturní kódy a jejich proměny v husitském období“, řešeného ve Filosofickém ústavu AV ČR, v. v. i.

presídlil do Vídně a vstoupil do tamního dominikánského konventu. Také zahájil studium teologie na řádových učilištích v Kolíně nad Rýnem a ve Vídni; mistrem teologie se stal roku 1449. V témže roce začal teologii vyučovat na univerzitě a současně působil jako regent vídeňského dominikánského *studia*. Od roku 1453 rovněž zastával úřad inkvizitora. Huntpichler byl zastáncem reformy dominikánského řádu a podílel se na zavádění observance, mimo jiné i v košickém konventu. Politicky měl ve vnitrohabsburském konfliktu blízko k Fridrichovi III., v církevněpolitických záležitostech se profiloval jako odpůrce basilejského konciliarismu. Zemřel v roce 1478.¹

Literární dílo Leonarda Huntpichlera je poměrně rozsáhlé. Mnohé z jeho spisů reagují na aktuální problémy, nebo byly dokonce napsány na přímou objednávku. V několika případech vycházejí Huntpichlerova díla z jeho kurzů pro studenty a mají podobu sbírky otázek a odpovědí. Mezi témata, k nimž se vídeňský teolog vyjadřoval, patřila i česká otázka. V létě 1454 dokončil traktát o přijímání pod obojí způsobou, v němž proti utrakvismu argumentoval závazností církevní tradice. O sepsání tohoto díla jej požádal vídeňský purkmistr Oswald Reicholf a měšťané z Košic. Téma zjevně pro obyvatele Rakous i Uher nabylo na významu s korunovaci Ladislava Pohrobka českým králem v předchozím roce. Další podnět přišel se zrušením kompaktát papežem Piem II. roku 1462: Leonard Huntpichler napsal komentář k Piovu proslovu před českým poselstvem. O pět let později sestavil sbírku šestadvaceti problémů týkajících se hereze, a to v souvislosti s upálením valdenského biskupa Štěpána z Basileje, jenž udržoval úzké styky s husity.²

Dvě z Huntpichlerových děl se týkají přímo křížové výpravy proti českým utrakvistům. Ke kruciátě proti Jiřímu z Poděbrad, vyhlášené roku 1467 Pavlem II. a propagované jeho legátem Rudolfem z Rüdesheimu, lze klást rozsáhlý *Tractatus de cruce signatis et de predestinacione*, nazývaný též *Inquisitiones de predestinacione et de cruce signatis*. Jedná se o dvoudílný spis, jehož první část – osm kapitol ze 72 – se věnuje křížákům, druhá pak problematice predestinace. Jednotlivé kapitoly, nazývané *inquisitiones*, mají formu průběžně číslovaných otázek; po osmé z nich přichází explicit první části a incipit části druhé.³ Souvislost mezi oběma tématy je třeba hledat v plnomocném křížáckém odpustku, který se zahlazením trestu a viny za hříchy zdánlivě dostával do konfliktu s věčným předurčením ke spáse či zatracení. Tematicky příbuzným dílem je právě zmíněný list *Ad predicandum crucem*. Je to rovněž spis dvoudílný. K dopisu kaplanu Achaciovi datovanému 27. srpnem

¹ Základní životopisnou studii je Isnard Wilhelm FRANK, *Leonhard Huntpichler O. P. († 1478). Theologieprofessor und Ordensreformer in Wien*, Archivum Fratrum Praedicatorum 36, 1966, s. 311–388. K Huntpichlerovým eklesiologickým názorům Isnard Wilhelm FRANK, *Der antikonkiliaristische Dominikaner Leonhard Huntpichler. Ein Beitrag zum Konziliarismus der Wiener Universität im 15. Jahrhundert*, Wien 1976 (Archiv für österreichische Geschichte 131); k jeho reformní činnosti Gábor SARBÁK, *Über die Tätigkeit des Ordensreformers Leonhard Huntpichler OP in Ungarn*, in: Márta Nagy – László Jónásik (Hgg.), „Szer sînen vriunt behaltet, daz ist lobelich“. Festschrift für András Vizkelety zum 70. Geburtstag, Piliscsaba – Budapest 2001, s. 151–156. Edici Huntpichlerova *Directio pedagogorum* připravil Farkas Gábor KISS, *Latin és népnyelv a késő-középkori magyarországi domonkos kolostorokban – Leonhard Huntpichler: Directio pedagogorum*, Irodalomtörténeti Közlemények 120, 2016 (v tisku).

² I. FRANK, *Leonhard Huntpichler*, s. 368–371.

³ „Explicit tractatulus inquisitionum ex leccionibus ordinariis et extraordinariis fratris Leonhardi compilatus et incipit sic: ‚Prima inquisicio. Ad quid prossit signum sancte crucis.‘ Sequitur alius tractatulus eiusdem fratris Leonardi etc. Sequitur de periculoso errore quorundam dampnabiliter errancium contra veritatem divine predestinacionis et presciencie. Error, de quo loquimur, ex dubiosa quadam argumentacione oritur per inquisitionem, que argumentacio mox sequitur, exprimitur.“ Dominikanerkonvent Wien, Cod. 132/101, fol. 85ra. O spisu viz I. FRANK, *Leonhard Huntpichler*, s. 371–372.

1467 je připojeno šest článků; následuje dalších osm bodů („*quidam alii articuli*“), rovněž s datem 1467. Autor základní studie o Huntpichlerovi Isnard Frank, který zřejmě nepracoval s plným textem díla, tento spisek hypoteticky zařadil do roku 1465. Učinil tak na základě skutečnosti, že adresát listu je označen za kaplana pánů z Walsee a že k roku 1465 je doložena „křížová výprava Wolfganga z Walsee proti rotě českých bratří“.⁴ Toto rané datování neobstojí ve světle explicitních časových údajů obsažených v textu. Pro interpretaci Huntpichlerova díla přesto není geneze protihusitské kampaně v Rakousích od raných 60. let bez zajímavosti.

Potíže s českými válečníky na rakouském území vznikly v důsledku konfliktu v habsburské rodině, jenž proti sobě po smrti Ladislava Pohrobka postavil bratry Fridricha III. a Albrechta VI.⁵ Na obou stranách se do střetu zapojily také české oddíly. V roce 1462 operovalo na rakouském území vojsko vyslané na pomoc císaři českým králem Jiřím z Poděbrad, na Fridrichovu stranu se postavil i Jan Jiskra z Brandýsa se svými bratříky; čeští žoldněři bojovali též v Albrechtových službách.⁶ Arcivévoda Albrecht, jemuž se v roce 1461 poddal dolnorakouský Ybbs, zastavil následujícího roku toto město i s výnosným mýtem na Dunaji svým vojákům namísto dlužného žoldu. Na čtyři sta „bratří z Uher“ se nicméně žoldu nedočkal a podle melckých análů si začali vybírat svou „krvavou mzdu“ plněním a zhářstvím.⁷ Albrecht v prosinci 1463 zemřel a jeho bývalí válečníci se ocitli bez pána. Na Fridrichově straně bojoval v té době hejtman Václav Vlček z Čenova; i on měl problémy s nevyplaceným žoldem, takže se v únoru 1465 přidal k rotám držícím Ybbs a postavil se do čela jejich loupeživých výpadů. V reakci na to jmenoval Fridrich III. Jiřího z Pottendorfu vrchním polním hejtmanem s úkolem učinit přítrž řádění bratříckých rot. Hotovost z rakouské země pod i nad Enží se měla sejít v Tullnu 11. března.⁸ Dne 5. května se Fridrich pokusil apelovat na českého krále Jiřího, aby umravnil své poddané Zdeňka ze Šternberka, jenž ze zastaveného hradu Weitra škodil rakouské zemi, a Václava Vlčka, který se přidal k nepřátelům císaře v Ybbsu a plnil okolí. O dva dny později psal v témže smyslu také Janovi z Rožmberka.⁹

K obležení Ybbsu vyslali své oddíly Zikmund ze Schaunbergu a Wolfgang z Walsee; Wolfgangovy platby vojákům vedeným Jiřím ze Steinu a Jiřím Seuseneckerem se datují

⁴ I. FRANK, *Leonhard Huntpichler*, s. 343, 356–357, s odvoláním na MAX DOBLINGER, *Die Herren von Walsee. Ein Beitrag zur österreichischen Adelsgeschichte*, Archiv für österreichische Geschichte 95, 1906, s. 235–578, zde s. 476–477.

⁵ Alois NIEDERSTÄTTER, *Österreichische Geschichte 1400–1522. Das Jahrhundert der Mitte. An der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit*, Wien 1996, s. 250–255.

⁶ Rudolf URBÁNEK, *Věk poděbradský*, IV, Praha 1962, s. 617–630 (České dějiny III/4); Uwe TRESP, *Söldner aus Böhmen. Im Dienst deutscher Fürsten: Kriegsgeschäft und Heeresorganisation im 15. Jahrhundert*, Paderborn etc. 2004, s. 51–52; František OSLANSKÝ, *Ján Jiskra z Brandýsa a Slovensko*, Historické štúdie 36, 1995, s. 49–67, zde s. 61; Jiří JUROK, *Čeští husitští a katolíctví kondotieri z Moravy na Slovensku v 15. století (období bratříků)*, *Vojská história* 4, 2005, s. 3–15, zde s. 8–9.

⁷ Wilhelm WATTENBACH (Hg.), *Annales Mellicenses*, in: Monumenta Germaniae Historica. Scriptores 9, ed. Georg Heinrich Pertz, Hannover 1851, s. 520. Srov. Gottfried Edmund FRIESS, *Geschichte der Stadt Ips*, *Blätter des Vereines für Landeskunde von Niederösterreich* 10, 1876, s. 1–19, 125–143, zde s. 14–15.

⁸ Augustin NEUMANN, *Francouzská husitica. Řada druhá*, Studie a texty k náboženským dějinám českým 4, 1925, č. 3–4, s. 1–172, zde s. 27–28 (zpráva Waltera Riffa z 2. 3. 1465); Hartmann Josef ZEIBIG, *Briefe aus dem fünfzehnten, sechzehnten und siebenzehnten Jahrhundert*, Archiv für österreichische Geschichte, *Notizenblatt* 6, 1856, s. 596 (list Fridricha III. klosterneuburskému proboštovi z 24. 2. 1465).

⁹ *Regesta Imperii Online*, <www.regesta-imperii.de> (15. 9. 2015), Chmel n. 4186 a [RI XIII] H. 26 n. 626. Když 17. května císař povoloval jeptiškám z Tullnu bezcelní převoz vína po Dunaji, stalo se tak pod podmínkou, že se ani kapka nedostane do rukou „nepřátel“ v Ybbsu: *Regesta Imperii Online*, [RI XIII] H. 22 n. 73.

do dubna a července 1465. Ybbs byl již před 25. červnem vydán do rukou obléhatelů.¹⁰ Zbývalo vypořádat se s vůdci českých rot v čele s Václavem Vlčkem, kteří si nárokovali dlužný zold a náhrady za škody a výdaje v císařských službách. K dohodě předpokládající též zastavení žhářských útoků došlo 16. června v Eggenburgu;¹¹ dne 4. července se pak císař smířil s některými dalšími vzbouřenci z Ybbsu.¹² Dohodnuté plnění nicméně vážlo. Na 12. srpna hodlal Fridrich svolat do Tullnu sněm, který by se poradil, jak eggenburskou úmluvu naplnit a zbavit tak zemi řádění Vlčkových a dalších hord.¹³ Václav Vlček zřejmě opustil rakouské území až na přelomu roku; vrátil se tam v roce 1468 s vojskem Viktorina z Kunštátu, ovšem za poněkud změněných okolností.¹⁴

Po dobytí Ybbsu císařskými se stal roku 1466 tamním hejtmanem Jiří ze Steinu. Ani on se ovšem nechtěl smířit s nevyplaceným zoldem a odmítl císaři vydat zastavený Steyr. V lednu 1467 se Fridrich III. osobně dostavil do Lince, kde se chystal hornorakouský zemský sněm. Potřením odboje pověřil saského vévodu Albrechta, Wolfganga ze Schaunbergu a Reinprechta z Walsee, který se brzy poté stal hornorakouským hejtmanem. Dne 29. ledna 1467 vypověděl Jiří ze Steinu spolu s Vilémem z Puchheimu Fridrichovi poslušnost a začal se odškodňovat pleněním, mimo jiné na statcích pána z Walsee.¹⁵ Už 11. února 1467 vzkazoval Fridrichovi český král Jiří, že převzal nad Steinem záštitu; ve Steinově vojsku se podle anonymního kronikáře nacházelo „mnoho Čechů“.¹⁶ Na linecký sněm, který se sešel v půli února, pak dorazili Jiřího vyslanci, nárokujejí dlužnou sumu za pomoc císaři před pěti lety. Jménem Fridricha III. odpověděl biskup Oldřich z Gurku, jenž nároky odmítl a navíc si stěžoval, že Jiří přijal do služby císařovy nepřátele Štěpána z Eitzingu, Viléma z Puchheimu a Jiřího ze Steinu. Na přetřes přišly i nedávné církevní tresty proti Jiřímu a údajná nesplněná korunovační přísaha. Obě strany vyjádřily připravenost prosadit své nároky i silou zbraní.¹⁷

Mezitím, koncem února 1467, sice císař dosáhl se Steinem a Puchheimem dohody, ještě v květnu téhož roku na rakouském zemském sněmu v Korneuburgu však varoval, že pokud dohoda selže, bude třeba ochránit zemi před pleněním.¹⁸ Císař pak skutečně musel pověřit svého vrchního hejtmana Oldřicha z Grafeneggu, aby odbojné válečníky potřel. Tomu se podařilo získat Ybbs i Steyr.¹⁹ V té době se už v Rakousích hlásala křížová výprava proti Jiříkovi, takže Grafenegg mohl využít také křížáckých houfů. Dne 11. listopadu Jiří z Podě-

¹⁰ Adolf BACHMANN (Hg.), *Briefe und Acten zur österreichisch-deutschen Geschichte im Zeitalter Kaiser Friedrich III.*, č. 493, s. 595–596 (Fontes rerum Austriacarum II, 44); M. DOBLINGER, *Die Herren von Walsee*, s. 476–477; Max VANCSA, *Geschichte Nieder- und Oberösterreichs*, 2, Wien 1927, s. 473.

¹¹ *Regesta Imperii Online*, Chmel, Anh. n. CA-129; srov. U. TRESP, *Söldner aus Böhmen*, s. 64–67.

¹² Ernst BIRK, *Urkunden-Auszüge zur Geschichte Kaiser Friedrichs des III. in den Jahren 1452–1467 aus bisher unbenützten Quellen*, Archiv für österreichische Geschichte 10, 1853, s. 425, č. 840.

¹³ *Regesta Imperii Online*, [RI XIII] H. 22 n. 80 = Chmel n. 4228.

¹⁴ August SEDLÁČEK, *Vlček z Čenova*, in: Ottův slovník naučný 26, Praha 1907, s. 821–822.

¹⁵ *Regesta Imperii Online*, Chmel n. 4886, 4889, 4890; [RI XIII] H. 15 n. 209. M. DOBLINGER, *Die Herren von Walsee*, s. 483–484.

¹⁶ Valentin PREUENHUEBER, *Annales Styrenses*, Nürnberg 1740, s. 121 = *Regesta Imperii Online*, Chmel n. 4900; *Anonymi Chronicon Austriacum*, in: Heinrich Christian Senckenberg (ed.), *Selecta iuris et historiarum* 5, Frankfurt am Main 1739, s. 323–328.

¹⁷ K průběhu lineckého sněmu *Anonymi Chronicon Austriacum*, s. 328–335; Julius PAŽOUT, *König Georg von Böhmen und die Concilsfrage im Jahre 1467. Ein Beitrag zur Geschichte von Böhmen*, Archiv für österreichische Geschichte 40, 1869, s. 323–371, zde s. 341–351; srov. M. VANCSA, *Geschichte Nieder- und Oberösterreichs*, 2, s. 478–481. K podílu Reinprechta z Walsee na událostech M. DOBLINGER, *Die Herren von Walsee*, s. 483–485.

¹⁸ *Regesta Imperii Online*, Chmel n. 4920 a 5010.

¹⁹ M. DOBLINGER, *Die Herren von Walsee*, s. 485; G. E. FRIESS, *Geschichte der Stadt Ips*, s. 15–16.

brad vybízel bratry z Eitzingu, aby pomohli Jiřímu ze Steinu, jehož oblehli Grafeneggovi „císařští křižáci“ v dolnorakouském hradě Wald. Oldřich skutečně využíval dobrovolníků, kteří pod vlivem kázání a odpuštěk přijali kříž. Byla to údajně jejich vlastní iniciativa, aby se namísto do Čech či na Moravu táhlo proti Jiříkovým spojencům v Rakousích. Fridrich III. se 19. prosince 1467 obrátil na papežského legáta Rudolfa z Rüdeseimu s prosbou, aby těmto křižákům potvrdil, že doba strávená bojem proti Steinovi, Puchheimovi a Eitzingovi se jim započítá do povinných šesti měsíců, které měli strávit v poli pro získání křižáckého odpustku.²⁰ Jiří z Poděbrad mezitím v dopise Steinovi z 30. listopadu slíbil, že pošle na pomoc vojsko, pakliže jen sdělí, kam přesně by mělo směřovat. Tyto sliby se naplnily právě intervencí knížete Viktorina do Rakous. Dne 8. ledna vypověděl Viktorin Fridrichovi válku; na jaře následovalo zapojení Matyáše Korvína do křižáckého tažení proti Jiřímu.²¹

I z tohoto stručného přehledu je zřejmé, že kruciáta proti Čechům neznamenal pro Rakušany pouze tažení do nitra Českého království, ale také – a možná především – vypořádání se s žoldněři na rakouském území, ať už byli českého původu, nebo s Čechy pouze spolupracovali. Označení „bratři“ si tyto válečníci přinesli s sebou z dnešního Slovenska, nahrávalo mu ovšem i účelové uzavírání spolků a bratrstev na rakouském území. Melcké analýzy vysvětlují, že „bratři“ vytvořili jakousi „ligu“ v několika rakouských tvrzích, v jádře to ovšem byli „lidé velmi zlí a lotrovští“.²² Více než kališnická konfese (ostatně např. Václav Vlček byl katolík) padaly na váhu jejich loupežné přepady, zhářství a tzv. holdy. Pokud tyto útoky mířily na církevní instituce, vyvolávalo to asociace s husitskými akcemi. V očích současníků patřily přátelství s kacíři a „loupeže v chrámu Páně“ k sobě.²³ Už v únoru 1465 poukazoval Fridrich III. na „vylupování kostelů, zneuctívání velebné svátosti a jiná neřádstva“, jichž se měli dopouštět Vlčkovci soudruzi.²⁴ Podpora z Čech spravovaných „husitským králem“ pak jen nahrávala tomu, aby se rušení veřejného pořádku spojovalo s kacířstvím. Nejpozději od královy exkomunikace koncem roku 1466 mělo spojenectví s Jiřím z Poděbrad teoreticky mít také kanonickopravní důsledky. Bratřícké a další žoldněřské rotý působící v 60. letech v Rakousích tedy co do svého složení nemusely být ani převážně české, ani husitské, a přesto dělaly dojem heretiků – a to tím více, čím víc se schylovalo k válce proti „kacířskému“ českému králi.²⁵

Páni z Walsee byli vzhledem ke svým državám nad i pod Enží činností žoldněřských rot přímo postiženi. Wolfgang V. a po jeho smrti v říjnu 1466 poslední mužský člen rodu Reinprecht V. se podíleli i na zákrocích proti nim. Zůstává nám pochopitelně utajeno, jak si při těchto vojenských podnicích počínal jejich kaplan Achacius. V roce 1465 kříž patrně nekázal – kruciáta tehdy nebyla ještě vyhlášena. V Rakousku se nicméně už v té době

²⁰ Hermann MARKGRAF (Hg.), *Politische Correspondenz Breslaus im Zeitalter Georgs von Podiebrad*, 2, Breslau 1874, č. 378, s. 249–250 (*Scriptores rerum Silesiacarum* 9) [dále SRS 9].

²¹ SRS 9, č. 376–377, 380–381, s. 248–253; Frederick G. HEYMANN, *George of Bohemia. King of Heretics*, Princeton 1965, s. 486–487; Otakar ODLOŽILÍK, *The Hussite King. Bohemia in European Affairs 1440–1471*, New Brunswick 1965, s. 203; Petr ČORNEJ – Milena BARTLOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české*, VI. 1437–1526, Praha – Litomyšl 2007, s. 250; Antonín KALOUS, *Matyáš Korvín (1443–1490). Uherský a český král*, České Budějovice 2009, s. 125–127.

²² *Annales Mellicenses*, s. 521.

²³ *Anonymi Chronicon Austriacum*, s. 341.

²⁴ H. J. ZEIBIG, *Briefe*, s. 596.

²⁵ K dobovému i modernímu hodnocení bratříků U. TRESP, *Söldner aus Böhmen*, s. 66–68; Milan MORAVEC, *Bratřiči – slavní bojovníci 15. století*, in: Jihlava a Basilejská kompaktáta. Sborník příspěvků z mezinárodního symposia k 555. výročí přijetí Basilejských kompaktát, Jihlava 1992, s. 203–220.

říkalo, že by se proti českému králi kázat měla. Štrasburský měšťan Walter Riff pobývající na císařském dvoře informoval ve svém listě z 2. března 1465 dosti podrobně o bojích s bratříky v Ybbsu a dodal, že se ve Vídeňském Novém Městě očekává příchod papežského legáta, který by měl „českého krále prohlásit za nevěřícího a vydat na něj kříž“.²⁶ O dvanáct dní později skutečně dorazil na císařský dvůr legát Rudolf z Rudesheimu; v rakouských zemích se zdržel několik měsíců, na vyhlášení křížové výpravy však prozatím nedošlo.²⁷ Kázat kříž bez výslovného pověření zakazovaly kanonické předpisy, jak na to v souvislosti s protihusitskými kruciátami upozornil už v roce 1421 např. Job Vener.²⁸ Sám legát Rudolf ovšem toto pravidlo nebral tak přísně. Papež jeho pověření explicitně rozšířil i na hlásání křížové výpravy až 15. května 1467; Rudolf nicméně už 26. dubna ve Vratislavi kruciátu proti Jiřímu z Poděbrad slavnostně vyhlásil. Pakliže v tomto případě mohl jednat na základě předchozího dorozumění se svatým stolcem, jeho akce z předchozího roku představovala zřejmě překročení pravomocí. Už v srpnu 1466 totiž Rudolf ve Slezsku kázal kříž, přičemž křížácký slib prý složilo několik tisíc lidí. Šlo o vojenskou akci v naší souvislosti nanejvýš pozoruhodnou, totiž o tažení proti oddílu bratříků (zvaných zde „žebračí“), kteří obsadili Namyslów.²⁹

O křížáckém kázání v Rakousku nicméně neslyšíme dříve než poté, co byla ve Vratislavi v dubnu 1467 kruciáta skutečně slavnostně vyhlášena, resp. co byla v květnu vydána příslušná bula. Melcké anály uvádějí, že ve všech rakouských kostelích a klášterech bylo krom kázání kříže nařízeno také konat procesí, když se křížáci vydávali na cestu.³⁰ Právě v dubnu a znovu v září 1467 máme doloženo, že bojůvky Jiřího ze Steinu plenily statky pánů z Walsee.³¹ Nakolik Reinprecht V. hodlal využít dobrovolníky naverbované křížáckým kázáním pro domácí válku, nevíme. Nasazení křížáků v boji proti Steinovi je doloženo na podzim 1467 (nejpozději 11. listopadu se o něm vědělo v Čechách). Pakliže se kaplan Achacius 27. srpna spěšně připravoval na kazatelskou kampaň, bylo by z hlediska časové souslednosti docela dobře možné, aby její posluchači vstoupili do vojska Oldřicha z Grafeneggů obléhajícího Wald. Na druhou stranu kruciáta byla vyhlášena především proti Jiřímu z Poděbrad, byť bula dodávala, že je třeba vzdorovat také „jakýmkoliv dalším kacířům“. Tlupy Jiřího ze Steinu a dalších hejtmanů, kteří vstoupili pod ochranu krále Jiřího, ovšem spadaly nejspíše do kategorie služebníků zatraceného krále („*in serviciis damnati Georgii et aliorum hereticorum existentes*“) – snad s výjimkou případných utrakvistů v těchto rotách, jejichž kacířství bylo prokazatelné. Tito služebníci měli být stíháni církevními tresty, sesá-

²⁶ A. NEUMANN, *Francouzská hussitika*, II, s. 28.

²⁷ Antonín KALOUS, *Plenitudo potestatis in partibus? Papežští legáti a nunciové ve střední Evropě na konci středověku (1450–1526)*, Brno 2010, s. 211; Jan DRABINA, *Działalność dyplomatyczna legata apostolskiego Rudolfa z Rudesheim na Śląsku*, Acta Universitatis Wratislaviensis 195, 1974, Historia 23, s. 205–229, zde s. 211–213. Rudesheim přibyl do Vídeňského Nového Města 14. března 1465, viz SRS 9, č. 279, s. 115 (v marginálii je chybné datum 14. února, které přebírá i Drabina).

²⁸ Hermann HEIMPEL, *Die Vener von Gmünd und Strassburg 1162–1447. Studien und Texte zur Geschichte einer Familie sowie des gelehrten Beamtentums in der Zeit der abendlandischen Kirchenspaltung und der Konzilien von Pisa, Konstanz und Basel*, 3 sv., Göttingen 1982, s. 1359.

²⁹ SRS 9, č. 332, s. 191–192; Hermann MARKGRAF (Hg.), *Historia Wratislaviensis von Peter Eschenloer*, Breslau 1872, s. 117–118 (Scriptores rerum Silasiacarum 7); Peter ESCHENLOER, *Geschichte der Stadt Breslau*, 1, hg. Gunhild Roth, Münster etc. 2003, s. 562 (Quellen und Darstellungen zur schlesischen Geschichte 29). Viz k tomu Ernst LASLOWSKI, *Beiträge zur Geschichte des spätmittelalterlichen Ablaßwesens*, Breslau 1929, s. 52–56.

³⁰ *Annales Mellicenses*, s. 521.

³¹ Nevydané doklady ze 17. 4. a 29. 9. 1467 uvádí M. DOBLINGER, *Die Herren von Walsee*, s. 485, pozn. 3.

zením z úřadů a interdiktem, nikoliv však přímo kruciátou.³² Není proto divu, že křížáci nasazení na rakouském území usilovali o legátovo ujištění, že touto válkou naplňují svůj křížácký slib.

Zajímavé je, že jistou podvojnost ohledně nepřítelů, na něhož měla rakouská kruciáta cílit, můžeme pozorovat také v instrukci Leonarda Huntpichlera pro kaplana Achacia. Na jednu stranu zmiňuje pomoc „křesťanům“ (tedy katolíkům) v Čechách, což implikuje tažení za hranice, a hovoří také přímo o obraně katolických měst a hradů v Království českém. Na druhou stranu některé formulace lze poměrně jednoznačně vztáhnout na bratříky operující na rakouském území. Zatímco spojení „*fratres demonum de Boemia*“ může být rétorickou ozdobou, přirovnání liknavých bojovníků k „oněm démonům z Čech, kteří si říkají bratři“, dosti zřetelně poukazuje na bratřícké roty. Huntpichler mohl mít o bratříckých povědomí už z poloviny 50. let, kdy pobýval v Uhrách. O desetiletí později je každopádně bral v potaz jako reálnou hrozbu na domácí půdě a spojoval je dosti přímočaře s českou herezí. Křížácká výprava, kterou měl kázat kaplan Achacius koncem srpna 1467, byla oficiálně asi mířena do Čech. Reinprecht z Walsee konečkonců vyvíjel přeshraniční diplomatické aktivity – na jaře a v létě téhož roku v součinnosti s panskou jednotou a legátem Rüdeseimem působil na Jana z Rožmberka, aby opustil tábor krále Jiřího.³³ Že však tažení do Čech přicházelo v úvahu až po vyřízení Steinových tlup a že k tomu byla lokální kruciáta snad i původně zamýšlena, se zdá velice dobře možné.

Věnujme nyní konečně pozornost instrukci Leonarda Huntpichlera, kterou pro účely této výpravy sepsal. Dílko, jež níže vydáváme pod názvem *Ad predicandum crucem epistola*, je dochováno v jediném rukopise, uloženém dnes v Rakouské národní knihovně pod signaturou Cod. 5069. Jedná se o první ze tří na sebe navazujících kodexů, známých v bádání o kostnickém koncilu jako Elstrawiani. Obsahují sbírku kostnických materiálů, sestavenou pro sekretáře rakouského vévody Arnošta a účastníka koncilu Mikuláše de Elstraw. V Brixenu, kde byl Elstraw kanovníkem, od něj dle přípisu na prvním listě kodex získal Leonard Huntpichler. Před svým vstupem do řádu jej daroval knihovně vídeňských dominikánů, odkud se dostal do majetku císaře Fridricha III.³⁴ Jde o papírový rukopis rozměrů 22 × 29 cm v nové vazbě, obsahující 120 číslovaných folií (plus předvázaný list s obsahem). K textům vztahujícím se ke kostnickému koncilu přičinily pozdější ruce, mezi nimi i ruka Leonarda Huntpichlera, početné přípisky. Na fol. 97r–100r je takto na horním, levém a spodním okraji napsána epistola o kázání kříže. Její název přebírám z formulace autora: „*scribere velim in verbis facilibus et claris propter simplices aliqua paucula pro vestra direccione ad predicandum crucem et publicandum excommunicationem*“. Huntpichler takto uvádí šest článků zaslanych kaplanu Achaciovi. Jak z dopisu vyplývá, zajímal se Achacius při osobním setkání s Huntpichlerem dne 26. srpna 1467 o nějaký srozumitelný návod, jak

³² SRS 9, č. 365, s. 233–235.

³³ František PALACKÝ (ed.), *Archiv český*, 4, Praha 1846, s. 134–135; Antonín REZEK (ed.), *Dopisy rodů Hradeckého a Rosenberského od roku 1450 do roku 1526*, in: Josef Kalousek (ed.), *Archiv český* 7, Praha 1887, s. 302–303.

³⁴ Ke kodexu viz Heinrich FINKE – Johannes HOLLNSTEINER – Hermann HEIMPEL (eds.), *Acta concilii Constantiensis*, 4, Münster 1928, s. LXVII–LXVIII; DIETRICH VON NIEHEIM, *Historie de gestis Romanorum principum. Cronica. Gesta Caroli Magni imperatoris*, edd. Katharina COLBERG – Joachim LEUSCHNER, Stuttgart 1980, s. XXXXI–XXXII (Monumenta Germaniae Historica. Staatsschriften 5, 2); Phillip H. STUMP, *The Reforms of the Council of Constance (1414–1418)*, Leiden – New York – Köln 1994, s. 292; ÖNB-HANNA-Katalog, <data.onb.ac.at/rec/AL00168440> (4. 2. 2015).

kázat kříž a vyhlášovat exkomunikaci. Mělo se tak stát „pro lásku našeho Pána Ježíše Krista, o jehož věc se jedná“ („*cuius res agitur*“, píše Huntlichler s narážkou na klasicistickou křížáckou frazeologii) a také z lásky k „naším nejlepším křesťanským bratřím v Království českém, již jsou utlačováni rukama bezbožných kacířů“. Kvůli Achaciovu rychlému odjezdu neměl bratr Leonard čas déle než do dalšího dne. Sepsal tedy v rychlosti několik článků, jež prý Achacius může rozvést nebo změnit podle uvážení svého nebo moudrých lidí, kteří mu bezpochyby rádi pomáhají.

Šest avizovaných bodů postupně rozvíjí vzorovou argumentaci, s níž by se měl kaplan obrátit na posluchače – především zřejmě na své šlechtické chlebedárce, aby je přiměl k účasti na křížovém tažení proti husitům. Leonard Huntlichler vysvětluje, že šlechtici (*nobiles*) mají být výteční (*notabiles*) a vynikat nade všechny ostatní laiky ctnostmi a dobrými skutky. To sice samo o sobě nestačí, neboť ctnostní mají být i lidé neurození, nicméně čím má kdo více majetku a výsad, tím více by se měl snažit. Knížata a rytíři proto mají mečem ochraňovat křesťanskou víru a „obecné dobré“ křesťanů, jmenovitě církve, vdov, sirotků a chudáků. Zároveň by měli pohotově poslouchat papeže. Aby mohli tyto úkoly plnit, je jim dána moc nad ostatními laiky a také nemovitý majetek i platy. Ve čtvrtém bodě začíná Leonard Huntlichler přitvrzovat. Pokud urození své úkoly neplní, mohou si sice říkat šlechtici, šlechtní však nejsou. Naopak jsou to tyrané, kteří neprávem tyjí z potu chudiny, ba dokonce „bratři démonů z Čech“. Každému je prý známo, kolik zla natropili nehodní šlechtici v Rakousích, Uhrách, Slezsku, kdysi také v Míšeňsku a jinde. V dalším článku pak autor dodává: kdyby držitel obročí, purkmistr, městský strážný nebo kdokoliv měl placený úřad, pobíral peníze a nedělal nic užitečného, všichni by ho proklínali; stejně je tomu i se šlechtici.

Vývody o liknavosti urozenců se završují v obsáhlém šestém článku. Když prostí lidé vidí, že šlechta nechce povstat na obranu křesťanů, nemají podle Leonarda říkat: „Nechceme přijmout kříž ani jít proti nevěřícím, dokud neuvidíme, co udělá vrchnost, která je k tomu zavázána.“ Důvodů je patero. Prvním z nich je, že snad prozřetelnost vyhradila svaté dílo prostřáčkům, když se jej nechtějí ujmout páni. Za druhé mají lidé přemýšlet především o vlastní spáse a snažit se zasloužit si ji za pomoc souvěrcům, kteří v Českém království hynou pro nezájem šlechticů. Za třetí autor upozorňuje, že někteří páni sice mohou zamýšlet účast na kruciátě, avšak nestihnou se připravit dosti rychle. Pokud navíc jejich statky leží poblíž území heretiků, je lépe, když zůstanou doma a střeží je, než aby je vydali všanc nepříteli. Právě proto je ale potřeba mít dostatek dalších křížáků, kteří vytáhnou na obranu katolických pevností v Čechách. Čtvrtý důvod je obzvláště propracovaný. Když se člověk způsobilý ke křížové výpravě zdráhá přijmout kříž, protože předáci, kteří jsou tím povinováni, zahálají, stává se odporným Bohu i lidem a podobným démonům. Šlechtici, kteří zhrdli bojem za víru a neposlouchají papeže, jsou totiž zlí duchové a démoni. Důkaz následuje. Jsou tři druhy stvoření používajících rozum: lidé, dobří duchové neboli andělé a zlí duchové neboli démoni. Podle Huntlichlera ovšem nezdární šlechtici, byť oplývající bohatstvím, nejsou lidé. Protože nekonají to, co se sluší na urozené, vyřazují se ze šlechtického stavu. Nepatří ovšem ani mezi kleriky, ani mezi měšťany, kupce, řemeslníky či sedláky. Proto nejsou lidé, neboť nenáleží do žádného lidského stavu. Nejsou samozřejmě ani andělé. Pakliže ovšem patří mezi rozumné bytosti, nezbyvá, než že jsou to zlí duchové. Je tedy zřejmé, že ti, kdo se zdráhají přijmout kříž, protože tak neučinily vrchnosti, napodobují demony. Ostatně – a to uvádí Huntlichler jako pátý důvod – kdyby šli do boje jen

tehdy, když půjde i šlechta, znamenalo by to, že nechtějí bojovat kvůli víře, ale jen kvůli vrchnosti, čímž by zmenšili své zásluhy.

Osm separátně číslovaných článků, které následují, patrně představuje Huntepichlerův druhý pokus o formulaci jednoduchých námětů ke křížáckému kázání. Jsou datovány pouze rokem bez denního data s poznámkou, že patří k téže kruciátě. Není tedy jisté, zda byly určeny rovněž Achacioví, byť je to vzhledem ke společnému dochování poměrně pravděpodobné. Vídeňský dominikánský lektor a profesor je ovšem mohl zamýšlet i pro širší okruh zájemců. V každém případě druhá řada článků nese stopy o něco větší promyšlenosti. Zatímco první, narychlo načrtnuté artikuly rozpracovávají jediný motiv liknavých šlechticů v protikladu k prostým laikům a necitují žádné autority, v druhé sérii už nacházíme biblické i patristické citace a větší škálu nápadů.

Podle prvního článku mají knížata a šlechtici své postavení i své poddané od Boha a církve; chtějí-li, aby je poddaní poslouchali a sloužili jim, mají zase oni sloužit Bohu a ochraňovat křesťanské náboženství i věřící. Ve druhém a třetím článku Huntepichler doporučuje využít oblíbeného a často uváděného protikladu mezi soukromým zástím a urážkou božeho majestátu: k obraně vlastní cti jsou šlechtici pohotoví, k újmám způsobeným Bohu či církvi se staví, jako by se jich netýkaly. Ve čtvrtém článku bere autor na pomoc Chrysostoma, který napomíná ty, již se štětí, když jim poddaní neprokazují náležitou úctu. Když však vidí hříšníky, jak utrhají Bohu a jeho církvi, nevzrušují se. Podle pátého bodu je chvályhodné přejít velkoryse vlastní pohanu, avšak být lhostejný k nespravedlnosti vůči Bohu je zavrženíhodné, zejména u králů, knížat a dalších pánů. Poslední tři články to dokazují na příkladu pokoušeného Krista. Když ho ďábel dráždil zpochybňováním jeho vlastní hodnosti božeho syna, snášel to Ježíš pokorně. Jakmile však ďábel chtěl, aby se mu Kristus kořil a odvrhl tak Boha, zahnal jej Ježíš ostrými slovy. Podle Chrysostoma tím dal lidem příklad, že bezpráví páchané na nich samých mají snášet, ale bezpráví boží musejí mstít. Když Kristus pravil: „Nepřišel jsem uvést pokoj, ale meč“, mířil podle Huntepichlera na falešný mír s heretiky.

Jaké kázání mohl na základě těchto rad kaplan Achacius vytvořit, si můžeme jen představit. Huntepichler tu v každém případě nabídl cosi, co se dosti liší od modelových křížáckých kázání, jaká známe z 13. století.³⁵ Jeho text nevykazuje vlastně žádné homiletické náležitosti – nemá ani strukturu kázání, ani nedoporučuje záhlavní biblický verš. Ten si Achacius zjevně musel zvolit sám. Kdyby například kázal už o nejbližší neděli, příslušné evangelium a epistola mu nabízely několikero možností. Pokud by chtěl posluchače vyzvat, aby se zvedli a vydali na cestu, jež jim přinese spásu, byl tu evangelijní verš „*Surge, vade, quia fides tua te salvum fecit*“ (L 17, 19). Kdyby chtěl zdůraznit očistnou moc křížáckého odpuštění, mohl zvolit verš „*Nonne decem mundati sunt?*“ (L 17, 17). V epistole se nabízel výčet neřestí, snadno aplikovatelný na kacíře (Gal 5, 19–21), nebo zdůraznění symboliky kříže veršem „*Qui autem sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitis et concupiscentiis*“ (Gal 5, 24). Tyto příklady z perikop jediné neděle mají naznačit širší možnosti, které přicházely v úvahu; kazatel byť jen průměrně zdatný si s výběrem biblického citátu snadno poradil. V případě křížáckého kázání jej ani nemusel brát z denní liturgie, nýbrž měl docela volnou ruku. Sáhnut mohl i do některé kazatelské příručky. Návod ke kázání kříže proti Saracénům Humberta z Romans

³⁵ Christoph T. MAIER, *Crusade Propaganda and Ideology. Model Sermons for the Preaching of the Cross*, Cambridge 2000.

je například dochován společně s texty jiného z rakouských kazatelů kruciáty proti Jiřímu z Poděbrad, klosterneuburského augustiniána Tomáše Hardera.³⁶

Huntovichlerův návod není kazatelskou předlohou, nýbrž spíše sbírkou motivů vhodných pro argumentaci jedním konkrétním směrem. Rétorických prostředků nabízí Leonard v první části minimum. Z invektivy vůči slechticům, kteří nejsou ušlechtilí, by se snad s trochou snahy dala vytvořit jakási slovní hříčka. Fráze „*ut ille de N. et sibi similes*“ měla patrně dát příležitost k poukázání na konkrétní, všem známé provinilce, vzpírající se přijmout kříž. Jediné přirovnání, které Huntovichler uvádí, je paralela mezi těmi, kteří nechtějí pomstít příkoří páchané na církvi, a rolníkem, jež má dostatečnou mzdu, takže se nestará o pěstění polí, jako by mu ani nepatřila. Ve druhé sérii článků Leonard přináší alespoň několik patristických autorit a biblických citátů, jimiž by se kázání dalo vyšperkovat. Cena jeho textu je nicméně právě v tom, že se nezaměřuje na *ars praedicandi*, tedy na rétorickou výzdobu kázání, ale navrhuje konkrétní argumenty, které by podle něj mohly na posluchače zapůsobit. Ve srovnání s jinými soudobými instrukcemi pro kazatele kříže je stručnější, ale konkrétnější. Kardinál Branda da Castiglione v roce 1421 vytyčil organizační a liturgický rámeček pro kázání křížových výprav proti husitům. V příslušném dokumentu se však nezapomínal obsahem kázání a nijak nenaznačil, jak lidi k účasti na kruciátě přesvědčit.³⁷ V roce 1463 vydal kardinál Bessarion návod ke kázání kruciáty proti Turkům. V něm se poměrně podrobně zabýval tím, co by měli kazatelé říkat. Doporučoval nastínit důvody vyhlášení křížové výpravy, vylicít pád Konstantinopole a řeckých ostrovů do tureckých rukou, zdůraznit nutnost odplaty útočníkům a připomenout, že vítězství je možné. Uváděl přitom množství příkladů z Bible i ze současného dění v egejské oblasti.³⁸

Nakolik takové argumenty promlouvaly k prostým věřícím, záleželo asi na obratnosti každého kazatele. Zjednodušování teologického obsahu i popisů strategické situace bylo tím nutnější, čím více mezi posluchači převažovali prostí vojáci nad duchovními vůdci a velitelským sborem kruciáty. V červenci 1468 vydal Lorenzo Roverella, nový legát pověřený organizací kruciáty proti Jiříkovi, instrukci pro kazatele. Věnoval se v ní nejen některým vnějším aspektům kampaně, ale částečně i obsahu kázání. Hlasatelé kruciáty by podle něj měli věřící upozorňovat na duchovní odměnu, která jim z křížáckého odpuštění kyne. Zatímco finančním příspěvkem zajistí své duši věčný pokoj, pokud kruciátu nepodpoří, mohou při útoku husitů ztratit tělo i duši. Legát rovněž považoval za užitečné informovat věřící o tom, že i kněžstvo na kruciátu přispívá, a to prostřednictvím papežského desátku. Pochybovačům je třeba zdůraznit, že se v žádném případě nestane, aby peníze vybrané za odpuštění byly použity na jiný účel než na potírání kacířů. Pokud by to bylo nutné, měl kazatel upozornit na přísné tresty, které křížácká bula uvalovala na toho, kdo by se celému podniku stavěl do cesty.³⁹

³⁶ Valentin L. PORTNYKH, *Le traité d'Humbert de Romans (OP) „De la prédication de la Sainte Croix“*. Une hypothèse sur son utilisation dans les guerres saintes du XV^e siècle, *Revue d'histoire ecclésiastique* 109, 2014, s. 588–624.

³⁷ Franz PALACKÝ (Hg.), *Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges*, 1 (1419–1428), Prag 1873, s. 108–116.

³⁸ Ludwig MOHLER, *Bessarions Instruktion für die Kreuzzugspredigt in Venedig (1463)*, *Römische Quartalschrift* 35, 1927, s. 337–349.

³⁹ Instrukci otiskl Johann Martin DÜX, *Der deutsche Cardinal Nicolaus von Cusa und die Kirche seiner Zeit*, 1, Regensburg 1847, s. 495–496; srov. E. LASLOWSKI, *Beiträge*, s. 65–68. Kromě této instrukce je dochováno Roverellovo nařízení ohledně organizace celé kampaně: SRS 9, č. 408, s. 283–285.

Instrukce Leonarda Huntpitchlera je dokumentem z prostředí o úroveň nižší, svědectvím o kazatelské práci v terénu. Působí jako pokus podat co nejsrozumitelnější argumenty pro přijetí kříže, založené v podstatě na výhrůžkách. Umožňuje tak vhléd do činnosti kaplana obracejícího se na řadové, byť z části urozené účastníky kruciáty, patrně klienty pánů z Walsee. Důkaz pro tvrzení, že šlechtici neúčastníci se kruciáty přestávají být lidmi, by asi z odborného teologického hlediska neobstál. Huntpitchler si nicméně se scholastickou antropologií hlavu příliš nelámá. Ve svém traktátu *De cruce signatis* tvrdil, že služebníci démonů jako „pohané, kacíři a jiní nevěřící“ mohou být sami nazýváni démony.⁴⁰ Ačkoliv se v tomto svém poměrně rozsáhlém díle zabýval také dosti abstraktním tématem predestinace a využíval v něm i své teologické přednášky, našel také zde prostor pro populární vsuvky, připomínající kazatelská exempla. Když hovořil o účtě náležející znamení kříže, jímž se křesťáci označují, zařadil historku o byzantském císaři Tiberiovi II. Ten prý uctíval kříž natolik, že nechtěl na tento obrazec šlápnout, byť by šlo jen o překřížené slámky. Když jednou nechal odstranit z podlahy jakousi desku s křížem, našel pod ní poklad. Tento příběh Leonard patrně převzal z kroniky Dětricha Engelhuse a z téhož pramene přidal vyprávění o tom, kterak Tiberius osvobodil tři šlechtice z pohanského zajetí. Bez jakékoliv souvislosti („náhodně a nevhodně“, říká doslova) pak zařadil třetí historku o zlaté desce Herma Trismegista prorokující Kristovo narození.⁴¹ Tyto narativní vsuvky do traktátu jinak dosti teoretického ukazují Leonarda Huntpitchlera znovu jako profesora teologie, který neměl daleko k lidové argumentaci. Ačkoliv v případě textu *Ad predicandum crucem* jde o návod, a nikoliv o vypracované kázání, ukazuje možná lépe než modelové sermony, o čem mohly proslouvat ke křesťákům ve skutečnosti být.

PAVEL SOUKUP

Leonhard Huntpitchlers Anleitung zur Kreuzpredigt gegen die böhmischen Ketzer

ZUSAMMENFASSUNG

Das kleine Werk des Wiener Dominikaners Leonhard Huntpitchlers *Ad predicandum crucem* wird in den August 1467 datiert. Der als Brief an Achatius, den Kaplan der Herren von Walsee konzipierte Text enthält in seiner erhaltenen Form zwei Serien von Artikeln, die Themen für Predigten gegen böhmische Häretiker bieten. Huntpitchler erinnerte daran, dass die Adligen durch ihre Tugenden die Übrigen zu überragen hätten und dass es ihre Aufgabe sei, den christlichen Glauben und die Kirche mit dem Schwert in der Hand zu verteidigen. Zu diesem Zweck sei ihnen auch Besitz und Herrschaft über die Untertanen anvertraut. Sofern sie ihre Aufgabe nicht erfüllen, bedrohen sie dadurch ihre Stellung. Die Untertanen sollen nicht abwarten, bis ihre Obrigkeit gegen die Ketzer zu Felde zieht.

⁴⁰ „Servi demonum demones nuncupari possunt, quales sunt pagani, heretici et alii infideles, atque etiam perniciosi et maliciosi fideles“, Dominikanerkonvent Wien, Cod. 132/101, fol. 76vb.

⁴¹ Dominikanerkonvent Wien, Cod. 132/101, fol. 102rb–103ra. Příběhy o Tiberiovy se čtou v Engelhusově *Nova chronica*, viz Gottfried Wilhelm LEIBNITZ (ed.), *Scriptorium Brunsvicensis illustrantium*, tomus 2, Hannover 1710, s. 1049. Historika o zlaté desce se na Západě rozšířila díky latinskému překladu kroniky Theophana Confessora, v němž však chybí Hermovo jméno: Carl DE BOOR (ed.) *Theophanis Chronographia*, vol. 2, Leipzig 1885, s. 302; viz k tomu Roelof VAN DEN BROEK, *A Dutch painting of Mercurius Hermes*, in: Richard Caron (ed.), *Ésotérisme, gnosés et imaginaire symbolique. Mélanges offerts à Antoine Faivre*, Leuven 2001, s. 3–14. Herma Trismegista v této souvislosti výslovně uvádí *Chronica monasterii sancti Bertini* od Jeana LE LONG, ed. Oswald HOLDER-EGGER, in: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores* 25, Hannover 1880, s. 766.

Denn man muss den Katholiken in Böhmen helfen und die Burgen und Städte schützen, die sich in ihren Händen befinden. Wenn die Adligen es ablehnen, an den Kreuzzügen gegen die Ketzer teilzunehmen, schließen sie sich nach Hüntpichler aus dem Reich der Menschen aus und werden zu Dämonen. Denn ihre Herrenpflicht erfüllen sie nicht und hören auf, Adlige zu sein, doch auch keinem anderen menschlichen Stand würden sie angehören. Zwar bleiben sie vernunftbegabte Wesen, sind aber selbstverständlich keine Engel. Es bleibt also nichts anderes übrig, als dass sie sich unter die bösen Geister reihten. In der zweiten Aufsatzserie konzentriert sich Hüntpichler auf das Motiv des privaten Streits und der Sache Gottes. Mit Hilfe von Bibelzitate und Zitate aus Johannes Chrysostomos zeigt er, dass Unrecht gegen Gott zu rächen eine vordringlichere Pflicht ist als die Rache privaten Unrechts. An einer Stelle seines Briefes spricht Leonhard Hüntpichler von den „Dämonen aus Böhmen, die sich Brüder nennen“. Offensichtlich dachte er hierbei an die sogenannten „Brüder“ (bratřici), eine Söldnerkompanie zumeist böhmischen Ursprungs, die ihre Stützpunkte auf dem Gebiet der heutigen Slowakei hatten. Während des einheimischen Krieges zwischen Friedrich III. und Albrecht VI. von Habsburg schlossen sich diese böhmischen Kämpfer den Kämpfen in den österreichischen Ländern an. Um den vorenthaltenen Sold ausgezahlt zu bekommen, griffen sie des öfteren zu Erpressungen, indem sie Städte und Burgen besetzten und die Umgebung plünderten. 1465 zogen auch Abteilungen Wolfgangs von Walsee gegen Kompanien des Hauptmanns Václav Vlček von Čenov und gegen die Schadenstifter, die die Stadt Ybbs an der Donau besetzt hielten.

Im Jahre 1467 tat sich unter den österreichischen Schadenstiftern Georg von Stein hervor, den der böhmische König Georg von Poděbrad unter seinen Schutz stellte. An der Krisenlösung, die im Januar 1468 zum Einfall böhmischer Truppen in Österreich führte, beteiligte sich der oberösterreichische Hauptmann Reinprecht von Walsee. Unterdessen war im April 1467 gegen Georg von Poděbrad ein Kreuzzug verkündet worden. Es scheint also, dass Leonhard Hüntpichler, als er seine Anweisung zur Kreuzpredigt verfasste, sowohl den Einfall der Österreicher in Böhmen vor Augen hatte als auch das Einschreiten gegen die böhmischen Söldner und Verbündeten in Österreich. Ein Teil der Kreuzzügler wurde Ende 1467 tatsächlich gegen die aufständischen Kompanien eingesetzt. Leonhard Hüntpichler schrieb mehrere Werke, die sich mit Fragen der böhmischen Häresie befassen. In den 1450er Jahren beschäftigte er sich mit dem Abendmahl unter beiderlei Gestalt, in den 1460er Jahren dann mit den Kompaktaten. Im Zusammenhang mit dem Kreuzzug von 1467 verfasste er den umfangreichen *Tractatus de cruce signatis et de predestinacione*, in welchem er sich mit Fragen des Kreuzzug-Ablasses befasste. Die Problematik war ziemlich abstrakt, dennoch bezog Hüntpichler auch einige populäre Beispiele mit ein. Auf ein noch niedrigeres Niveau hinsichtlich des Argumentationsanspruches begab er sich in seiner Instruktion *Ad predicandum crucem*. Sie sticht im Vergleich mit anderen zeitgenössischen Anleitungen zur Kreuzpredigt hervor, deren Verfasser Branda da Castiglione, Bessarion oder Lorenzo Roverella waren. Im Unterschied zu diesen päpstlichen Legaten, die sich insbesondere mit organisatorischen und rechtlichen Aspekten der Predigt und der Erteilung von Ablässen befassten, zielte Leonhard Hüntpichler mit seinem kleinen Werk in den Bereich unmittelbarer Agitation unter den Gläubigen. Sein Text, der sich im Anhang zu diesem Aufsatz ediert findet, legt somit ein wertvolles Zeugnis von der praktischen Seite der Kreuzzugskampagne ab.

Deutsche Übersetzung: Wolf B. Oerter

Pavel Soukup

Centrum medievistických studií UK a AV ČR při Filosofickém ústavu AV ČR, v. v. i.

soukup@flu.cas.cz

PŘÍLOHA

Leonardus de Valle Brixinensi: Ad predicandum crucem epistola domino Achacio
Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 5069, fol. 97r–100r

[97r] Venerando domino Achacio, capellano generosi domini baronis de Walsee, frater Leonardus de Valle Bri(xi)nensi, lector conventus Wiennensis ordinis predicatorum, salutem armisque sancte fidei muniri et pium propositum feliciter adipisci. Venerande ac dilecte in Iesu Cristo! Rogastis me heri, quatenus pro amore Domini nostri Iesu Christi et fidei, cuius res agitur nunc, atque optimorum fratrum nostrorum cristianorum in regno Boemie, qui in pressuris sunt sub manibus impiorum hereticorum, scribere velim in verbis facilibus et claris propter simplices aliqua paucula pro vestra direccione ad predicandum crucem et publicandum excommunicacionem. Propter piam igitur et valde cristianam intencionem vestram, a Deo, ut confido, inspiratam, feci, ut petistis, iuxta parvitatem meam festinanter propter recessum vestrum celerem, ordinando quosdam articulos, qui¹, si placuerint, poteritis dilatare ac diminuere aut mutare in melius, prout vobis visum fuerit et aliis prudentibus, de quorum consilio et auxilio agetis, ut non dubito. Datum etc. [97v] anno 1467 in profesto s. Augustini.²

Primus articulus. Nobiles dicuntur quasi notabiles, quia debent esse notabiles et excellentes super omnes alios laycos in virtutibus et bonis actibus. Sed hoc non sufficit ad statum eorum, quia etiam ignobiles et simplices layci ad hoc obligantur, ut sint virtuosi et bene agant, plus et plus secundum maiorem statum eorum et secundum habundanciam maiorem diviciarum, graciaram etc.

2^{us} articulus. In hoc nobiles, ut principes et milites, debent esse precellentes super omnes alios laycos, quod debent propugnare et defendere et augere gladio materiali fidem Salvatoris et Redemptoris. Item rempublicam, id est commune bonum cristifidelium et ecclesiarum, viduarum, pupillorum et pauperum. Item debent secundum statum eorum esse valde prompti et voluntarii ad obediendum sanctissimo domino nostro, qui in terris habet locum et vicem³. Et sic de aliis, que ad principes et nobiles pertinere dinoscuntur.

3^{us} articulus. Ut autem nobiles talia bona facere possint pro cristianitate et in cristianitate libenter velint, dati sunt eis magni honores et potestates super alios laycos. Ideo etiam habent possessiones, census, redditus, villas, civitates, castra. Ideo alii laici sunt sub eis et coguntur eis obedire et reverenciam ac honorem exhibere et eos timere.

4^{us} articulus. Quicumque nobiles aliter faciunt, tales dicuntur nobiles, non autem [98r] sunt nobiles, sed sunt ignobiles et tiranni et cum magnis peccatis commedunt sudores pauperum et iniuste agunt, quod tenent possessiones et divicias et honores et alia bona, que talibus ignobilibus non pertinent, sed veris nobilibus, qui pro fide et cristifidelibus fideliter

¹ qui] *sic ms., pro: quos*

² *i. e. 27 Aug. 1467*

³ *verbum omisum, fortasse: Cristi*

et militariter agunt. Tales ignobiles et infelices clientes fuerunt et sunt fratres demonum de Boemia et quidam de Austria ignominosi nobiles, ut ille de N. et sibi similes, utinam non multi, qui quanta mala egerint in Austria et in Hungaria et in Slesia et quondam in Missnia et aliis partibus, manifestum est omnibus.

5^{us} articulus. Si sacerdos aliquis provisus per beneficium vel aliquis magister civium vel vigil civitatis vel quicumque laycus haberet officium stipendiatum et nichil utile ageret iuxta statum et officium suum, et tamen provisione et stipendio uteretur, esset ab omnibus maledictus. Et similiter de nobilibus etc.

6^{tus} articulus. Quando simplices homines vident, quod illi, qui obligantur ex statu suo, negligunt exurgere contra infideles pro defensione pauperum cristifidelium, qui pereunt miserabiliter, tunc non debent simplices dicere: „Nolumus recipere crucem nec ire contra infideles, donec videamus, quid faciant maiores, qui obligantur.“ Et huius multiplex ratio potest assignari. Una est, quia forte divina providencia simplicibus reseravit sanctum opus ad heresim extirpandam, quando illi, qui obligantur facere, nolunt in perdicionem animarum suarum.

Alia ratio, quia simplices debent cogitare de salute sua [98v] principaliter et non desistere a bona voluntate et bonis ac sanctis operibus in causa fidei et fratrum cristianorum, qui in regno Boemie pereunt propter negligenciam vel maliciam maiorum aliquorum.

3^{ia} ratio, quia reperiuntur multi boni nobiles per Dei gratiam, qui non possunt cito se preparare decenter secundum statum suum ad transeundum, et tamen volunt oportuno tempore. Sunt etiam aliqui boni nobiles, qui possessiones suas habent inter hereticos vel prope; si ergo assent primi contra eos, tunc heretici valde fortificarentur, usurpando sibi illas possessiones, castra vel civitates et cetera. Interim ergo, quod non exurgunt tales boni nobiles, necessarium est esse multos cruce signatos iuvantes conservare et manutenere civitates et castra cristianorum in regno Boemie.

4^{ta} ratio. Quando homo aptus ad transeundum contra infideles ideo non vult accipere crucem, quia mali maiores, qui obligantur, nichil faciunt, tunc talis homo vilem se reddit et odibilem Deo et hominibus in hoc, quod demones imitatur seu sequitur. Nobiles enim maliciosi, qui spernunt militare pro fide et cristifidelibus et obedire sanctissimo nostro, omnium cristianorum in terris loco Dei⁴, sunt maligni spiritus et per consequens demones. Unde tria sunt genera creaturarum ratione utencium: primo homines, 2^o spiritus boni, id est angeli sancti, 3^o spiritus maligni, id est demones. Constat autem, quod predicti maliciosi clientes, etiam magni in diviciis, non sunt homines. Nec sunt clerici, ut notum est. Nec sunt layci nobiles, quia non faciunt, quod ad nobiles pertinet principes et alios, licet nominentur nobiles. Nec sunt [99r] cives, nec mercatores, nec mechanici, nec rustici, et sic de aliis. Sic ergo non sunt homines, quia non sunt in aliquo statu et vero officio hominum. Constat etiam, quod non sunt spiritus boni, quia non sunt angeli sancti. Si ergo sunt creature racionales, oportet, quod sint spiritus maligni, id est demones, et ita sunt de societate illorum demonum de Boemia, qui se fratres nominant. Et ex isto iam patet, quod illi, qui ideo nolunt recipere crucem, quia maiores negligentes nichil faciunt, sunt imitatores et aliquo modo socii demonum.

⁴ sic; verbum omitti videtur

5^a ratio, quia si simplices homines solum tunc vellent assurgere, quando principes et nobiles procedunt, tunc parum fieret eis meritum, quia vel nulla, vel modica necessitas esset simplices ire. Item tales non viderentur ire propter Deum et propter fidem, sed potius propter magnificentiam principum et nobilium etc.

Sequuntur quidam alii articuli ad idem negocium fidei etc. anno 1467.

Primus. Sicut principes et nobiles consecuti sunt et habent magnos honores a Deo, a sancta ecclesia, et pariter etiam multos subditos et obedientes atque fideles eis, etiam quandoque ad pericula mortis, ita etiam ipsi principes et alii potentes debent valde honorare Deum et eius honorem defendere atque divini honoris diminutionem pro viribus impedire et cristifidelium Deo famulancium pauperum et divitum bona pro posse procurare propter Deum, cui serviunt. Item sicut volunt, quod subditi eorum fideliter in omnibus serviant eis et eorum honorem et bona procurent, ita et ipsi maxime se habere debent ad Deum, a quo tot bona etc. [99v]

2^{us} articulus. Distinguendum est de potentibus et de eorum pro tempore remissione seu negligencia et rigiditate seu iracundia atque vindicta. Si enim loquamur de eorum personali iniuria seu derogacione honoris, ipsi inveniuntur acutissimi et rigidissimi ad vindicandum ita, ut nihil remittant de iniuria eis illata.

3^{us} articulus. De iniuria, contumelia et irreverencia illata Deo vel fidei vel ecclesie vel famulis Dei, precipue hiis, qui locum Dei tenent in terris, sunt negligentissimi seu remississimi, nichil omnino curant, quasi talia facere ad eos non pertineat. Sicut piger et infidelis agricola habens bonum et sufficiens precium et mercede(m) negligit agros colere, quasi ad eum non pertineat etc.

4^{us} articulus. Crisostomus Super Matheum⁵ reprehendit quosdam, qui irascuntur et turbantur, quando debitum honorem non accipiunt ab aliis, et specialiter a subditis. Si autem viderint eos peccantes contra Deum et ecclesiam eius, neque vindicant, neque irascuntur eis, neque curant etc.

5^{us} articulus. Quamvis esse pacificum et patientem in propriis iniuriis sit laudabile, esse tamen patientem in Dei iniuriis et dissimulantem summe vituperabile est in potentibus, primo in prelatibus omnibus, 2^o in omnibus regibus et principibus consimiliter cum nobilibus totius cristianitatis.

6^{us} articulus. In huius figuram Christus. Sic legitur Mt. 4^{to}, quando dyabolus Christo dixit: „Si filius Dei es, dic lapides, isti panes fiant,“⁶ et pacienter Dominus sustinuit atque per autoritatem Scripture ipsum confutavit etc.

⁵ cf. Ps.-Chrysostomus, Opus imperfectum in Mattheum, hom. 11 (PG 56, 689–693)

⁶ Mt 4, 3

7^{mus} articulus. Iterum et quando consimiliter dixit dyabolus: „Si filius Dei es, mitte te deorsum,⁷ Cristus patienter se gessit, sicut et in priori temptatione. Et hoc ideo fecit exemplariter, [100r] quia iste due temptationes non fuerunt directe contra Deum, sed contra Cristi humanitatem etc.

Octavus articulus. In 3^a autem temptatione, quado dixit dyabolus: „Hec omnia tibi dabo, si cadens adoraveris me,⁸ repulit Dominus miserrimum cum indignatione et iustissima ira, dicens: „Vade, Sathana! Non temptabis Dominum Deum tuum.⁹ Super quem locum dicit Crisostomus, beatus Iohannes, Os aureum:¹⁰ „In exemplo Cristi discamus nostras iniurias equanimiter sustinere, Dei autem iniurias neque usque ad auditum sufferre. Quoniam in propriis esse quam patientem laudabile est, iniurias vero Dei dissimulare seu non curare nimis impium est.“ De ista mala pace et dissimulacione erga hereticos et suos fautores ac alios cristifidelium oppressores malignos dicit Savator Mt. X.: „Non veni pacem mittere, sed gladium¹¹ etc.

Expliciunt articuli.

⁷ Mt 4, 6

⁸ Mt 4, 9

⁹ Mt 4, 10.7

¹⁰ Ps.-Chrysostomus, Opus imperfectum in Matthaicum, hom. 5 (PG 56, 668)

¹¹ Mt 10, 34